

АСОСҲОИ ИЛМИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ЧОРВОИ ШИРДЕҲ**Носиров Р.О.** д.и.и., профессор,**Олимзода А.С.** –докторант PhD, ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: самаранокии иқтисодӣ, чорвои ширдеҳ, омилҳои дохилӣ ва берунӣ, таснифот, марҳилаҳои рушд, маҳсулотҳои ширӣ.

Соҳаи чорводорӣ, хусусан чорвои ширдеҳ, дар низоми комплекси агросаноатии кишвар мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Нақши ин соҳа дар таъмини аҳоли бо маҳсулоти ширӣ назаррас аст. Илова аз ин рушди ин соҳа ва ҳаҷми маҳсулоти он дар таркиби маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзӣ тамоюли афзояндаро дорад.

Вазъияти ҳозираи ба вучудомадаи соҳаи чорвои калони шохдор, хусусан самти чорвои ширдеҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмин намудани талаботи аҳоли ва бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти гуногуни ширӣ мавқеи хосро дорад. Аз ин лиҳоз оид ба ҳалли ин масъала аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозоргонӣ диққати махсус дода мешавад, чунки болоравии нархҳои захираҳои моддӣ, ба арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда таъсири манфӣ мерасонад. Дигар омилҳое, ки ба коҳишёбии соҳаи мазкур таъсир мерасонад, ин ақибмониҳои техникаӣ-технологии комплекси аграрӣ, коҳиш ёфтани ҳайат ва миқдори зарурии мутахассисони баландиқтисос, пурзур гаштани сатҳи рақобат, алалхусус аз тарафи молтаъминкунандагони хориҷӣ мебошад, ки истеҳсоли шир дар соҳаи мазкур мутобиқи талаботи бозори дохилии ҷумҳуриро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин карда наметавонад ва он ба рушди соҳа таъсири манфӣи худро расонида истодааст.

Аз ин лиҳоз, ташкили илмии соҳаи чорвои ширдеҳ ва баланд бардоштани самаранокии он шартҳои муҳим ба эътидол овардани иқтисодиёт ва амнияти соҳаи озуқаворӣ мамлакат аст.

Бо назардошти таҳқиқотҳо масъалаҳои рушди соҳаи чорвои ширдеҳ самаранокии он фарқият дорад, ки он хусусиятҳо ба дигари соҳаҳои хоҷагии халқ хос мебошад ва онҳоро баназар гирифтани лозим аст; ин хусусиятҳо чунин пешниҳод кардан мумкин аст:

- шир, ҳамчун маҳсулоти асосии чорвои самти ширдеҳ, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ-экологӣ тоза ва барои ташаққули ҳаёти инсон муҳим мебошад;
- чорвои ширдеҳ ҳамчун воситаи асосӣ ба ҳисоб рафта дар равандҳои истеҳсоли маҳсулот бевосита иштирок менамояд ва ҳамчун манбаи асосии гирифтани маҳсулоти ниҳойи шир ба ҳисоб меравад;
- истеҳсол ва фурӯши шир дар давоми сол мунтазам амалӣ мешавад ва ба истеҳсолкунандагони худ даромади доими таъмин менамояд;
- камбудии ва норасоӣ, ки хангоми тартиб додани нақша ва баланси ҳурокаи роҳ дода мешавад, таъсири манфӣи худро ба маҳсулнокии чорво ва сифати шир мерасонад, ки он мутаассифона дар оянда ҷуброн карда намешаванд;
- ҳислати ҳосили соҳаи мазкур бо тарзи ташаққули хароҷотҳо низ фарқият дорад; хароҷотҳои доимӣ, ки дараҷаи онҳо вобаста аз ҳаҷми истеҳсолот (нигоҳдории биноҳои чорво ва дигар воситаҳои асосӣ, пардохти суғурта, иҷора ва ғайра) тайғир намеёбанд. Хароҷоти тағирёбанда, ки аз ҳаҷми истеҳсолот вобастагӣ доранд (хароҷоти ҳурокаи чорво, музди меҳнати коргарони асосӣ ва чалбқардашуда ва дигар хароҷоти бевосита) хусусияти хосро доро мебошанд;
- гардиши сармоя, ки давраи тӯлонии истеҳсолиро талаб менамояд, аз нуқтаи назари маблағгузори начандон диққатҷалбкунанда аст;
- дар баъзе ҳолатҳо маҳсулоти истеҳсолшуда то як андоза дар гардиши дохилихоҷагӣ истифода бурда мешавад;
- соҳаи мазкур аз ҷузъи соҳаи растанипарварӣ вобастагӣ дорад (истеҳсоли ҳурокаи), ки он хатарҳои иловагиро дар рушди соҳа пеш меорад, чунки дар арзиши аслии маҳсулот – шир вазни қисми хароҷоти ҳурокаи то 70% ва аз ин ҳам зиёд шуда метавонад;
- чорводорӣ ҳамчун омил ба дараҷа ва ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоии аҳолии деҳот, тарзи зиндагии онҳо ва вазъи демографияи минтақа таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Дар замони муосир муҳимтарин масъалаҳои рушди соҳаи чорвои ширдеҳ дар ҷумҳури ин идора ва танзим намудани афзоиши саршумори чорво, беҳ намудани зоти чорво ва маҳсулнокии он ба ҳисоб меравад, ки ба ҳаҷми истеҳсоли шир таъсири худро мерасонад. Ҳолати ҳозираи соҳаи чорводорӣ, ки саршумори онҳо нисбат ба солҳои пешин хело афзудаанд аксарияти онҳо дар дасти аҳолии мебошад, вале хоҷагиҳои мазкур хусусан чорвои калони ширдеҳ, бузӯ гусфанд такрористеҳсолкунии сифатан хубро пурра таъмин карда наметавонанд.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Соли 2018 нисбат ба соли 1991
	1991	2015	2016	2017	2018	
Саршумори чорвои калони шохдор, ҳазор сар,	1390,7	2209,2	2278,1	2317,3	2327,5	167,4
аз он ҷумла модагов	875,7	2049,1	2117,1	2154,8	2163,0	247,0
Маҳсулнокии ¹ насли гирифташуда аз 100 сар, модгов., сар.	585,9	1131,9	1168,4	1196,3	1207,2	206,0
Чорво, модагов дар корхонаҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	448,0	1088,0	1124,2	1150,5	1160,8	259,1
душидани шир аз як модагов, кг	42,1	51,2	51,3	51,6	51,9	123,3
Ҳамагӣ истеҳсоли шир, ҳазор тонн	51,2	53,1	53,1	53,4	53,7	104,9
Чорво, модагов дар корхонаҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	75	63	64	70	64	85,3
душидани шир аз як модагов, кг	2404	1680	1676	1793	1785	74,2
Ҳамагӣ истеҳсоли шир, ҳазор тонн	587,2	888,9	918,0	949,9	983,0	167,4
аз он ҷумла ба 1-нафар аҳоли, кг	306,6	840,1	867,8	897,3	929,2	303,1
Таъминот мувофиқи меъёри тавсияшуда ² , бо %	104,9	105,2	106,2	107,5	108,9	103,8
Таъминот мувофиқи меъёри тавсияшуда ² , бо %	91,0	91,2	92,1	93,2	94,4	103,7

Саршумор ва маҳсулнокии чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2018

¹Сарчашма маҷмуаи омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 с225, 227, 230, 274, 276, 292, 302, бе назардошти маълумотҳои аҳоли

²Мувофиқи меъёрҳои тавсияшудаи вазоратҳои тандурусти ва рушди иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истеъмоли шир ва маҳсулотҳои шири ба ҳар як сари аҳоли 115,3кг дар як сол қарори №451 аз 31.08.2018 рост меояд

Ба ғайри он вазни қиёсии чорвое, ки дар дасти аҳоли вучуд дошт соли 1991 63%-ро ташкил дода бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 93% расидааст.

Чуноне, ки аз рақамҳои дар ҷадвал овардашуда бармеояд саршумори чорвои калони шохдор сол аз сол рӯ ба афзоиш аст, дар давраи таҳқиқшаванда миқдори умумии саршумор 67,4% зиёд гашта аст, аз он ҷумла дар аҳоли он қариб 2,5 маротиба афзудааст.

Афзоиши саршумори модаговҳо (ширдеҳ) мутаносибан 2,6 ва 2,9 маротиба мебошад. Агар истеҳсоли шир ҳамаги 1,7 маротиба афзуда бошад, миқдори модаговҳо 2,6 маротибаанд, яъне дар ин ҳолат такрористеҳсолкунии экстенсиви ҷой дорад, ки дар навбати худ қазияҳо, мушкилотҳои дигари истеҳсоли ба монанди нигоҳубин, хӯронидан, базаи таъмини хурокаро (чарогоҳ) ба миён меорад.

Маҳсулнокии чорво душидани шир аз як модагов ва гирифтани насл ҳам ба дараҷаи соли 1991 нарасидааст. Ноқофии маҳсулнокии чорво ба истеҳсолот таъсири манфӣ мерасонад, ки натиҷаи он таъмини аҳоли бо шир ва маҳсулоти шири низ бе таъсир намеонад. Нишондиҳандаи мазкур то ҳол ба меъёри тавсияшудаи вазоратҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат намекунад, вале ҳукумат кушиш ба ҳарч додо истодааст, ки ин соҳа сол аз сол ру ба беҳбудӣ оварад.

Дар сохтори пода вазни қиёси модаговҳо сол ба сол афзоиш ёфта истодааст. Агар соли 1991 аз 100 сар чорвои калони шохдор 42% модаговҳо ташкил диҳанд, пас соли 2018 ин таносуб ба 52% расидааст. Илми зоотехнияи ҷузъӣ тавсия медиҳад, ки хоҷагиҳои маҳсусгардонидашудаи самти ширдеҳ миқдори модаговҳои ҷушои дар сохтори пода набояд аз 60-65% кам бошанд, вале мутаассифона ҳоло дар ҷумҳури миқдори ин гуна хоҷагиҳо ангуштшуморанд.

Дар соҳаи чорводорӣ такрористеҳсолкунии васеъро асосан дар натиҷаи зиёд намудани саршумори чорвои ширдеҳ, беҳтар намудани сохтори пода, корҳои зотпарварӣ, аз ҷиҳати илми тартибодани нақша ва баланси хӯрока, риоя намудани технологияҳои

нигохубини чорво, самаранок истифода бурдани ҳамаи захираҳои меҳнатӣ ва молӣ таъмин намудан мумкин аст. Дар натиҷа кам гаштани арзиши аслии маҳсулот ва баландшавии сифати шир, боиси зиёд гаштани фоида мегардад.

Гуфтаҳои боло ба як шакли тавсияи илмӣ мувофиқ ва дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидашуда ба чунин омилҳо метавонад таъсир расонад:
таносуби нархҳои байни маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва саноат;
сохтори пода ва дар он вазни қиёси модаговҳо бояд на камтар аз 60-65%-ро ташкил диҳад;
миқдори зиёди саршумори чорвои калони шохдори ширдеҳ дар (аҳоли) моликияти хусусӣ;-

аз ҷиҳати илмӣ асоснок будани миқдор ва сифати хӯрокаи чорво;
дастгирии сусти давлат, коҳиш ёфтани майдонҳои чарогоҳ ва базаи хӯрокаи;
мавқеи монополистии корхонаҳои коркарди шир дар муаян намудани нархи хариди шир аз истеҳсолкунанда (аҳоли);

мушкилоти хоҷагиҳои деҳқонӣ сушт будани базаи модди-техники, нигоҳдорӣ ва парвариши чорвои ширдеҳ, тартиб надодани нақша ва баланси хӯрокаи, риоя накардани талаботҳои технологӣ (нигоҳубин ва хуронидан, сатҳи пасти маърифати техники, тахассусии кормандон ва мутахассисон);

паст будани зоти чорво, иҷро накардани чорабиниҳои зооветеринарӣ;
қобилияти пасти сармоягузориҳои соҳаи мазкур.

Қайд кардан зарур аст, ки барои натиҷаи дилхоҳ ба даст даровардан бояд мазмун ва моҳият иқтисодӣро дарк намуда, самарабахшии чорвои ширдеҳро аз ҷиҳати илмӣ иқтисодӣ омукта таҳлил намудан лозим аст. Пеш аз ҳама муносибати ҳампайвастагии категорияҳои монанди “рушди иқтисодӣ” ва “самаранокии иқтисодӣ”-ро бояд муайян намудан лозим аст. Аз ин лиҳоз мо ақидаи Э.Рейхлинро дар бораи моҳияти рушди иқтисодӣ, ин амалӣ намудани такрористеҳсолкунии васеи ҳамаи он маҳсулот, молҳо ва хизматрасониҳои, ки бо назардошти истифодаи технологияи тайғирнопазир амали мегардад тарафдорӣ менамоем.

Аз ин лиҳоз омили асосие, ки ба рушди ин ё он соҳа таъсири худро мерасонад, ин афзоиши иқтисодӣ ва самаранокии истеҳсолии он мебошад. Яъне дар зери мафҳуми самаранокии истеҳсолот истифодаи самаранокии анъанавӣ фаҳмида мешавад.

Дар ҳақиқат, дар ҳамаи марҳилаҳои рушди таърихӣ чамъият, соҳа, истеҳсолот, диққати ҷомеаро саволи дар натиҷаи истифодаи кадом захираҳо самаранокии бештар ба даст меояд, қалб мекард.

Сарфи назар аз равишҳои гуногун оид ба мафҳуми самаранокии истеҳсолот, фикри аксар муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ бо ҳам монанданд, яъне категорияи мазкур ҳампайвастагии самараноки таносуб ва натиҷаи хуби истеҳсолот “хароҷот-истеҳсолот” ё аз таъсири захираҳо муайян мешавад (сарфшуда ё ин ки истифодашуда).

Яъне омӯзиши ҷанбаҳои назариявии самаранокӣ, дар адабиёти муосири хориҷӣ, нишон медиҳад, ки дараҷаи (категорияи) додасуда асосан чунин маънидод карда мешаванд. Ҳамин тавр, Макконел К.Р. ва Брю С.Н. самаранокиро ҳамчун асоси умумӣ, банди асосии иқтисодӣ дида мебароянд ва ба ақидаи онҳо илми иқтисодӣ илмест, ки самаранокиро аз нигоҳи ҳамаи паҳлуҳои он таҳлил менамоем, меомӯзем ва истифода мебаранд баромад менамоем. Олимони мазкур сатҳ ва ҷанбаҳои гуногуни дигар усулҳои мавриди таҳқиқ ва баррасӣ намуда (функционалӣ, соҳавӣ, минтақавӣ, дохили хоҷагидорӣ) ба ҳулосае омадаанд, ки он ҳамчун элементи умумии масъалаҳои глобалии иҷтимоӣ ва иқтисодии тарақиёти онҳо баромад менамоем ва чунин ақидае доранд, ки ҷомеа кӯшиш бахарҷ медиҳад, ки захираҳои маҳдуд ва камшудаистодаи худро самаранок истифода барад, яъне ҷомеа меҳодад, ки миқдори моли истеҳсолшуда ва хизматрасониҳоро аз захираҳои маҳдуд бозгардонад ва натиҷаи дилхоҳ ба даст орад.

Олим Хайман Д.Н. низ чунин исбот намудааст, ки самаранокӣ дар он сурат ба даст меояд, агар захираҳои корхона батавре тақсим шуда бошанд, ки дар натиҷаи истифодаи онҳо имкони гирифтани даромади соф амалӣ гардад.

Яъне боз як ҳолати ба даст овардани самаранокӣ ин амали намудани ниҳоии имконпазирро аз истифодаи ин захираҳо мебинад.

Ин ақидаро Добринин дастгирӣ намуда чунин иброз менамояд, ки самаранокӣ ин таъсири ниҳоии муфидест, ки аз натиҷаи истифодаи воситаҳои истеҳсолот меҳнати гузашта ва меҳнати зинда, сармоягузори муштарак ба вучуд меояд.

Чунин ақидаҳо ва ба онҳо наздикро оиди муаян намудани самараноки олимони зерин Пиндайк Р. ва Рубинфельд, Эклунд К, Витун Е.Р. ва дигарон низ дар асарҳои худ муаррифӣ намудаанд.

Оиди ин масъалаҳо фикру ақидаҳои худро олимони ватанӣ низ дар асарҳои илмиашон мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ҳампайвастагии талабот ва пешниҳоди нархҳо, ки яке аз нишондиҳандаҳои ташаккули самараноки иқтисодӣ, то он вақт бузургии талабот ва пешниҳод баробар мегарданд ва нарх муайян мешавад.

Академик Н.К. Қаюмов бозорхоро муаррифи намуда нақши нархро (самараноки) чунин қайд менамояд “бозор ахборро асосан ба шакли нарх хабар медиҳад. Агар мол ё омили истеҳсолӣ коҳиш ёбад, нархи он меафзояд. Афзуншавии нарх ба истеъмолкунандагон хабар медиҳад, ки ин маҳсулотро бояд сарфа намуд, аммо истеҳсолгарон бошанд ҳаракат менамоянд, ки намуди ин маҳсулотро зиёд гардонанд”. Ба фикри мо ин ақида ҳамчун нишондиҳандаи таъмини самаранокии истеҳсолот баромад менамояд.

Чуноне, ки Маликов И.А. навиштааст “соҳаи чорводори нисбат ба соҳаи зироаткорӣ чандири бештарро оид ба дигар намудани ҳаҷми истеҳсолот дорост. Ин хусусияти соҳа имконияти самаранок истифода бурдани захираҳои мавҷударо дар асоси ёфтани ҳаҷми оптималии истеҳсолот, ки даромаднокии зиёдро таъмин менамояд, мусоидат менамояд”. Оиди самаранокии соҳаи чорводори, маҳсулоти он дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ақидаҳои худро иброз кардааст.

Поиров Ч.С. оиди масъалаҳои инфрасохторҳои хизматрасони, ки соҳаи кишоварзиро ба воситаҳои истеҳсолот таъмин менамоянд ва хариду фуруши маҳсулоти истеҳсолшударо амали мегардонанд, ки дар натиҷа сифати маҳсулот баланд гашта талафотҳои онҳо коҳиш меёбад. Хусусан дар соҳаи чорводорӣ аз он ҷумла самти ширдеҳ, ки ба самаранокии ниҳоии он таъсир мерасонад, фикру ақидаи худро иброз намудааст.

Нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва меъёрҳои онҳоро олим Шарифов З.Р. чунин пешниҳод намудааст. “Критерияи самаранокии истеҳсолоти ҷамъияти ин афзоишёбии маҳсулнокии меҳнати ҷамъият, ҳамчун таносуби нисбати даромади милли (даромади умумӣ) ба захираҳои истифодашуда мебошад.

Носиров Р.О. ҳамчун нишондиҳандаи умумӣ самаранокии комплекси агросаноати соҳа истеҳсоли мушахаси зироат, маҳсулот дар асоси индекси истифодабарии ҳамаи захираҳо бо намуди формулаи мушахас пешниҳод намудааст, ки гирифтани истеҳсоли маҳсулоти умумӣ, даромад, фоида аз як воҳиди замини истифодашуда, ба як одам соат, хароҷоти истеҳсолӣ ва фоизҳои асосӣ дар назар дорад.

Ҳамин тавр таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки оид ба муайян намудани самаранокӣ дар илм якҷанд самтҳо, равишҳо вучуд доранд, ки якдигарро инкор наменамоянду баракс мутаносибан якдигарро пурра ва ғани мегардонанд, ки онро аз маълумотҳои ҷадвал дидан мумкин аст.

Равишҳои ченкунӣ ва баҳогузори самаранокӣ

Равишҳо	Асосҳо	Критерияҳои баҳодиҳии самаранокӣ
Аз натиҷаҳои ниҳой	Мақтаби идоракунии илмӣ	Мувофиқи таносуби «хароҷот- истеҳсол ”
Бо равандҳои дохилӣ	Мақтаби муноси-батҳои инсонӣ	Муҳтавои муносибатҳои иҷтимоӣ дар ташкилот
Бо захираҳои низоми	Назарияи умумии низомҳо	Таъмин намудан бо захираҳои беруна ва натиҷаҳои истифодаи онҳо
Бо назардошти манфиатҳои гурӯҳҳои беруна ва дохилӣ	Концепсияи мувозинати ҳавасмандӣ	Бо мақсади таъмин намудани манфиати гурӯҳҳои ҳавасманд (берунӣ ва дохилӣ)

Таҳияи муаллиф.

Ҳаминтавр дар зери мафҳуми самараноки ва сарфақорӣ мо бояд онҳоро ҳамчун синониме, ки натиҷабардориро дар асоси истифода бурдани ҳамаи захираҳои маҳдуди ба мо дастрас бо воситаҳои истеҳсолот, ки Ҷоидаи зиёдро ба даст меорем, муаррифи менамоем. Дар натиҷа нишондиҳанда барои ифода намудани самаранокии истеҳсолот дар шакли умумӣ, ҳамчун ҳосили ниҳии истеҳсолот, нисбати хароҷотҳо ва ё захираҳои истифодашуда дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолоти КАС аз он ҷумла чорвои ширдеҳ пешниҳод намудан мумкин аст.

Ба таври мушаххас дар сатҳи субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ (корхона ва ташкилотҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аҳолии молистеҳсолкунандагони дигар), пеш аз ҳама истифодаи самарабахши захираҳои алоҳидаро (замини, меҳнатӣ, моддӣ, молиявӣ) дар хоҷагиҳои истеҳсолӣ ва корхонаҳои коркарди шир, (агар он маҳсус гардонида шуда бошад) (фермаҳои ширию молӣ) як қисми истеҳсолшудаи ширро, ҳамчун маҳсулоти молӣ арзёби кардан мумкин аст.

Барои баҳо додан ба самаранокии ниҳии истеҳсоли аз чунин нишондиҳандаҳои истифода бурдан мумкин аст: дӯшидани шир аз як сар модагов, истеҳсоли шир ба 100 гектари замини киштзор хоҷаги ба сари ҳар як нафар коргар ва ё (як воҳиди вақти кори) ва инчунин истеҳсоли маҳсулоти асоси ва Ҷоидаи бадаст омада ва Ҷайраҳо, истифода бурдан зарур аст.

Аммо хусусиятҳои амал кардани субъектҳои иқтисодӣ дар шароити бозоргонӣ натавонанд истеҳсолоти самарабахш, балки фаъолияти беҳтарини тижоратиро барои бадаст овардани даромад талаб менамояд. Нишондодҳои сунъии самаранокии истеҳсоли ширро ҳамчун соҳаи даромаднок муаррифи менамояд, ки Ҷоиदारо аз таносуби гирифтани даромад аз фуруши маҳсулот ва хароҷот барои истеҳсоли он инъикос менамояд.

Ҷайр аз ин, ҳангоми баҳодихии раванди такрористеҳсолкунӣ истеҳсолот дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ аксар нишондодҳои идоракунии соҳа, ки баҳодихии номустақими истифодаи шаклҳои захираҳои алоҳида ва комёб шудан ба рушди мақсадҳои дар пеш гузошта, ки бо нишондиҳандаҳои миқдори ва сифати ифода ёфтааст, истифода карда мешаванд. Истеҳсолот ҳангоми баҳо додан ба натиҷаҳои ниҳии худ бояд нишондиҳандаҳои самаранокиро истифода барад. Инъикос намудани андозаҳои рушди баҳодихи воқеи аз андозаҳои ба нақшагирифташуда ба таври муносиб инъикоси натиҷаи сифати қарорҳои идоракунии қабулшуда ва системаи идоракунии меҳнатро ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ нишон медиҳад. Дар асоси нишондиҳандаҳои, ки самаранокиро муаррифи менамоянд, тахмин намуда омилҳои ба он таъсир кунандаро муайян ва роҳҳои беҳтар намудани онҳоро тавсия намуда дар он дигари омилҳо ҷой дошта метавонанд. Дар маҷмӯъ таъсири бавоситаи худро дар оянда натавонанд ба соҳаи мазкур, балки ба дигар соҳаҳо низ расонида метавонанд.

Дар охир, қайд намудан мумкин аст, ки моҳияти рушди самараноки аз он ҷумла соҳаи чорвои ширдеҳ на танҳо дар истеҳсолот ва марҳилаҳои дигари равандҳои такрористеҳсолшуда ба даст омадааст, балки то ҷӣ андоза нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва хароҷотҳои ҷойдошта самаранокии истеҳсолотро таъмин менамоянд, таҳлил ва натиҷабардорӣ шудааст.

Таъсири самара ҳам дар шакли арзӣ ва ҳам дар шакли натуравӣ бо намуди сарфҳои захираҳо ё нишондиҳандаҳои натиҷаи иҷтимоӣ ба даст оварда мешавад. Аммо онҳо дар бораи куллан Ҷоидаоварии истифодаи захираҳо маълумот дода наметавонанд, чуноне ки технологияҳои гуногун метавонанд натиҷаҳои фарқкунанда диҳанд ё баръакс, хароҷотҳои гуногун метавонанд ҳамон як натиҷаро диҳанд. Аз ин рӯ самаранокии ба даст овардашударо бояд дар асоси муқоиса намудани захираҳои заррӯй, ки барои истеҳсоли он заруранд амалӣ намудан ҳатмист. Ҷангоми муайян намудани самаранокии рушди соҳаҳо аз он ҷумла чорвои ширдеҳ ба Ҷайр аз натиҷаҳои мутаносибан чен намудани хароҷот инчунин бояд тағйиротҳои амалигаштаро дар шароити иҷтимоии коргарони хоҷагиҳои чорводорӣ ва ҳам дар аҳолии, инчунин нигоҳ доштани ҳолати экологии муҳитро ба назар гирифтани зарур аст. Дар асоси он баланд бардоштани самаранокии рушди соҳа ва инчунин

чорвои ширдеҳ ба зиёд шудани даромадҳо, беҳгаштани шароити меҳнати коргарон сатҳи иқтисоди ва иҷтимоии онҳо, ҳифзи муҳити зист мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Райхлин Э.Н. Основы экономической теории. Экономический рост и развитие / Э. Райхлин. - Москва: Наука, 2001. - 319 с.
2. Хайман Д.Н. Современная микроэкономика: анализ и применение: в 2-х т. Т. 2: Пер. с англ. / Д.Н. Хайман. - Москва: Финансы и статистика, 1992. - 384 с.
3. Хейне П. Экономический образ мышления: Пер. с англ. 2-е изд. / П. Хейне. - Москва: Изд-во «Дело», 1993. - 704 с.
4. Эклунд К. Эффективная экономика - шведская модель: Пер. со швед / К. Эклунд. - Москва: Экономика, 1991. - 349 с. (сах.217)
5. Маликов И.А. Рынок живодноводческой продукции в Республике Таджикистан. душанбе "Ирфон" 2016. -273с
6. Каюмов Н.К. Глобализация мировой экономики в обеспечении продовольственной безопасности Таджикистана // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 2000г. №2 Душанбе- 26-30 стр.
7. Асроров И.А. Основные направления углубления аграрной реформы Таджикистана // Экономика Таджикистана, стратегия развития. 2000г. №3 Душанбе, 70-71 стр.
8. Пириев Дж. С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования Душанбе – 2002, 19-22 стр.
9. Шарифов З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК.- Душанбе: «Ирфон» 2008г.- 444 стр.
10. Носиров Р. Рынок сельскохозяйственной техники депрессивного региона: развитие, регулирование, оценка эффективности. Душанбе: «Эр-граф» 2000 г. -232стр.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА

В настоящей статье рассмотрены основные аспекты экономической эффективности молочного скотоводства, доказано, что сложившаяся ситуация с производством молока и обеспечением рынка молочными продуктами требуют особого внимания к решению данной проблемы как со стороны товаропроизводительной так и государства. Предложено, что при исследовании проблемы развития молочного скотоводства необходимо учитывать некоторые его отличия от других подотраслей сельского хозяйства и конкретно показаны эти особенности по значимости продукта, технологические, формированию затрат, финансовые вложения и инвестирование, риски. Приведены причины, влияющие на снижение объёмов производства и низкой экономической эффективности молочного скотоводства.

Рассмотрены различные подходы учёных к содержанию понятия эффективности, а также подходы к измерению и к оценке эффективности.

Рассматривая понятия, факторы влияющие на производстве продукции молочного скотоводства предложения, а их классификация по признакам.

В заключении отмечено, что сущность эффективного развития молочного скотоводства заключается не только в эффекте, полученном на производственной и других стадиях воспроизводственного процесса, но и в том, насколько этот эффект оправдан затратами на его получение.

Ключевые слова: экономическая эффективность, молочное скотоводство, внутренние и внешние факторы, классификация, этап разработки, молочные продукты.

ANNOTATION

THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMICAL EFFICIENCY OF DAIRY CATTLE BREEDING

This article discusses the main aspects of environmental efficiency and dairy cattle breeding, it is demonstrates, that the current situation with milk production and providing the market with dairy products requires special attention to the solution of this problem so commodity of produce by the state. It is proposed that in studying the problem of the development of dairy cattle breeding, it is necessary to conceal some of its differences from other sub-sectors of agriculture, and these features are specifically shown in terms of the importance of the product, financial investment in the formation technological are given, costs, investment, risks, reasons for the decline in penetration and low economic efficiency. The differences in the approaches of scientists to efficiency, as well as meas-

urement approaches to assessing effectiveness, are examined. The content of the concept considering the concepts of factors affecting the production of dairy products, their proposals are classified by appropriate signs. The conclusion noted, that the dryness of the effective development of dairy cattle breeding consists not only in the effect obtained at the production and other stages of the reproduction process, but also in how much this effect is ustified by the costs of its production.

Key words: *economic efficiency, dairy cattle breeding, internal and external factors, classification, development stage, milk products.*